

УДК: 34.711.4+(1-21)(477)“1871/1914”

Ю. І. Глизь

кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник,
відділ історії України ХІХ — початку ХХ ст.,
Інститут історії України НАН України
(м. Київ, Україна), johnnyyura89@gmail.com

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ (1871–1914)

У статті висвітлено заходи Київської міської думи, спрямовані на реалізацію соціальних потреб громади. На основі архівних джерел та відомчих матеріалів, а також застосовуючи порівняльний аналіз, вивчено основні напрями її діяльності. З'ясовано, що для поліпшення умов життя киян дума широко займалася міськими комунікаціями, засновувала мережу концесійних підприємств загальнокорисного значення (водогін, каналізація, трамвай), створювала муніципальну медичну службу. Зауважено, що самоврядування міст у Російській імперії не мало соціально спрямованої законодавчої бази, на відміну від західноєвропейських муніципалітетів. Зазначено, що міська влада забезпечувала доступність початкової й професійної освіти для всіх верств населення.

Ключові слова: Київська міська дума, самоврядування, міські положення 1870 і 1892 рр., соціальні потреби, освіта, культура, муніципальні підприємства, медицина.

Y. I. Hlyz

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),
Department of the History of Ukraine XIX –
early XX century, Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), johnnyyura89@gmail.com

SOCIAL POLICY OF KYIV CITY COUNCIL (1871–1914)

Abstract

The report examines the achievement of the Kyiv city council, designed to realization the social needs of the city community. On the basis of archival sources and printed materials of council there were studied the basic measures of activity in this area. It was found that for improvement the living conditions of citizens, Kyiv council first widely founded universally useful value city enterprises (water

supply system, sewerage, tram) and was creating municipal medical service. There were noted that the governments of cities in the Russian Empire had not socially oriented laws, unlike the West-European municipalities. It is paid attention that city governments were ensuring primary and vocational education all segments of the citizens. In a period of modernization, city community was the key to the formation of “cultural human” (according to M. Weber) and would be developing self-sufficient. It is underlined that improvement of city was achieved with modern building trends comfortable living in the city. For social security the Kyiv city council regulated the prices on bread.

Keywords: *the Kyiv City Council, self-government, city regulations 1870 and 1892, social needs, education, culture, city enterprises, medicine.*

Швидке зростання міста в модерний період, коли розвиток промисловості й будівництво визначали його обличчя та спричиняли масовий наплив населення з сільської місцевості, характеризувалося великою кількістю неграмотних і напівграмотних людей, які поступово ставали кваліфікованими робітниками та містянами, однак мешкали в наспіх збудованих житлах без будь-яких побутових вигод¹.

Місто як соціальний організм у період переходу від ранньомодерного етапу до ринкових відносин спонукає до всеохоплюючого дослідження, прикладом якого слугують праці німецьких соціологів та економістів Макса Вебера² і Вернера Зомбарта³. Варті уваги також студії Альфонса Рісса⁴, Йосипа Редліха⁵, Гуго Ліндемана⁶, Адольфа Дамашке⁷ — авторів, яких прийнято вважати основоположниками муніципальної науки. Дослідники узалежнювали досягнення у соціальних питаннях із технічним прогресом. Грунтовні праці Альберта Шоу та Персі Ашлея присвячено соціальному

¹ Докл. див.: *Вандервельде Э. Бегство из деревни и возвращение к полям.* — М.: Изд. Д.С. Горшкова, 1904 [1903]. — 321 с.

² *Вебер М. История хозяйства. Город.* — М.: Канон-пресс-Ц, 2001. — 576 с.

³ *Зомбарт В. Современный капитализм.* — Т. 1: Генезис капитализма. — М.: Типография товарищества И. Н. Кушнерова, 1904. — 586 с.; *Его же. Современный капитализм.* — Т. 2: Теория капиталистического развития. — М.: Типография товарищества И. Н. Кушнерова, 1904. — 485 с.

⁴ *Рисс А. Основы муниципального хозяйства / Пер. с нем. А. Ф. Дедусенко.* — Рига: Изд. “Наука и жизнь”, 1914. — 132 с.

⁵ *Редлих И. Английское местное управление. Изложение внутреннего управления Англии в его историческом развитии и современном состоянии. Перевод с немецкого Ф. Ильешевиича.* — Т. 1. — СПб.: Тип. Альтшулера, 1907. — 443 с.

⁶ *Линдеман Г. Новейшие течения в английском городском самоуправлении / Пер. с нем. Под ред. Д. Протопопова.* — СПб.: Изд. О. Н. Поповой, 1898. — 379 с.

⁷ *Дамашке А. Задачи городского хозяйства / Пер. с нем. В. Я. Канеля.* — М.: Изд. Д. С. Горшкова, 1904. — 324 с.

забезпеченню, яке займало чільне місце в міському врядуванні європейських міст і США⁸.

Потреба у вивченні міста як своєрідного соціального організму, із застосуванням комплексного підходу та порівняльного аналізу, спричинила появу соціально-спрямованих праць. Серед них — дослідження історика М. Анциферова, котрий виокремив дев'ять основних функцій міста: 1) місце спільного проживання; 2) торговельна та промислова; 3) транспортна; 4) охорона здоров'я; 5) забезпечення інфраструктури; 6) адміністративна; 7) стратегічна (військова); 8) культурна; 9) центр дозвілля⁹. Своєю чергою, відомий правник Л. Вєліхов проаналізував самоврядні інституції, які забезпечували потреби містян, і вважав, що місто було породжене технічним переворотом, а тому стало “універсальним акумулятором соціальної енергії”. Дослідник зазначив, що через недосконалість запозичених у Західній Європі законів міста Російської імперії й на початку XX ст. залишалися занедбаними¹⁰.

Питання соціальної складової в діяльності муніципалітетів сучасні історики вивчають не комплексно, а радше регіонально або за окремими напрямками. Зокрема можна згадати праці О. Марченка¹¹, О. Головка¹², Т. Плаксії¹³, О. Прищепи¹⁴, Л. Шари¹⁵, Т. Щерби¹⁶, Т. Моїсеєвої¹⁷, Ф. Ступака¹⁸,

⁸ Шоу А. Городское управление в Западной Европе. — М.: Тип. В. Рихтера, 1899. — 657 с.; Ашлей П. Местное и центральное управление: Сравнительный обзор учреждений Англии, Франции, Пруссии и Соединенных штатов / Пер. с англ. В. Ф. Дерюжинского. — СПб.: Тип. О. Н. Попова, 1910. — 296 с.

⁹ Анциферов Н. П. Пути изучения города как социального организма. Опыт комплексного подхода. — Ленинград: Сеятель, 1926. — С. 19–21; Анциферовы Н. и Т. Жизнь города. — Ленинград: Издательство Брокгауз-Ефрон, 1927. — 299 с.

¹⁰ Вєліхов Л. А. Основы городского хозяйства. — М.: Наука, 1996. — С. 57.

¹¹ Марченко О. М. Міське самоврядування на Півдні України у другій половині XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Одеса, 1997.

¹² Головка О. М. Харківське міське самоврядування у 1893–1917 рр.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 1997.

¹³ Плаксії Т. М. Міське самоврядування Середньої Наддніпряниці в другій половині XIX — на початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Запоріжжя, 2001.

¹⁴ Прищепи О. П. Міста Волині у другій половині XIX — на початку XX ст. — Рівне: ПП ДМ, 2010. — 287 с.

¹⁵ Шари Л. М. Чернігівська міська дума (70–90-і роки XIX ст.). — Чернігів: Вид. Лозовий В. М., 2010. — 223 с.

¹⁶ Щерба Т. О. Міське самоуправління на Правобережній Україні у другій половині XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Донецьк, 2001.

¹⁷ Моїсеєва Т. М. Сфера охорони здоров'я та освіти в діяльності Одеської міської управи (кінець XIX ст.) // Інтелігенція і влада. — 2014. — Вип. 30. — С. 97–106.

¹⁸ Ступак Ф. Я. Из опыта деятельности городских общественных управлений в области народного образования [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13/articles/sec2/stat28.html

О. Бадалова¹⁹ та ін. Характеристику соціального життя міст у Російській імперії здійснила Л. Кошман²⁰, виокремивши місто як “геокультурний простір” із власним соціальним ростом.

Завдання цієї статті полягає у з’ясуванні, як Київська дума реалізовувала соціальні запити містян у порівнянні з європейськими муніципалітетами цього ж періоду.

В усіх містах на початковому етапі ринкових відносин антисанітарія була буденним явищем. Київ також її не уникнув, адже надлишки людської життєдіяльності неконтрольовано скидалися по ярах і канавах не лише в робітничих поселеннях (Шулявка, Солом’янка, Лук’янівка), але й у центрі міста. Російська держава не мала законів, подібних до парламентської Англії, яка “купила світове значення своєї промисловості й багатство пануючого класу через страшні страждання та жахливі умови робітничого класу”²¹. У 1848 р. там ухвалили акт про громадську охорону здоров’я (“Public Health Act”), яким користувалися всі громадські об’єднання та громади²². До нього ввійшли норми про водогін, ринки, ярмарки, освітлення, міську поліцію тощо. Таким чином, міські управління нічого не вигадували, а лише виконували затверджені правила та настанови. Росія переймала досвід прогресивних методів господарювання, починаючи лише з ліберальних реформ 1860–1870-х рр.

За обома міськими положеннями (1870, 1892 рр.) думи були зобов’язані дбати про добробут і здоров’я містян, забезпечувати їх початковою освітою, підтримувати культуру, сприяти благодійності. Зокрема вони мали такі повноваження:

“[...] в) дела, касающиеся благосостояния городского населения: меры к обеспечению народного продовольствия, устройство рынков и базаров; попечение в пределах, законом указанных, об охранении народного здоровья, о принятии мер предосторожности против пожаров и других бедствий и об обеспечении от причиняемых ими убытков; попечение об ограждении и развитии местной торговли и промышленности, об устройстве пристаней, бирж и кредитных учреждений;

¹⁹ Бадалова О. С. Миколаївська міська дума і управа та її роль в соціально-економічному житті міста в другій половині XIX століття // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу “Києво-Могилянська академія”. Сер.: Державне управління. — 2010. — Т. 125, вип. 112. — С. 58–62.

²⁰ Кошман Л. В. Городская жизнь в России XX ст.: Социальные и культурные аспекты. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. — 448 с.

²¹ Редлих И. Английское местное управление. Изложение внутреннего управления Англии в его историческом развитии и современном состоянии / Пер. с нем. Ф. Ильяшевича. — Т. 1. — СПб.: Тип. Альшутлера, 1907. — С. 189.

²² Там же. — С. 189, 192, 199.

г) устройство за счёт города благотворительных заведений и больниц, и заведывание ими, на основаниях, указанных для земских учреждений относительно подведомственных сим последним такого рода заведений; участие, на том основании, в попечении о народном образовании, а также устройство театров, библиотек, музеев и других подобного рода учреждений”²³.

У Росії новостворені органи самоврядування — думи та управи — склалися з гласних, які продукували нормативні документи й організували їх виконання, обов’язково погоджуючи свої дії з органами центральної влади. Це стосувалося й надання соціальних послуг населенню, що з розвитком міст ставало найголовнішим завданням. Обмежені міські бюджети, брак відповідних фахівців, а також антисанітарія та недотримання особистої гігієни спричиняли регулярні епідемії в Російській імперії, через що цю країну називали “бактеріальними воротами Європи”²⁴.

Першим кроком Київської думи щодо соціального захисту містян стало питання про заборону самовільного підвищення цін на товари першої необхідності²⁵. До ініціативної групи долучилися гласні О. Кониський і В. Рубінштейн, які виступали за зниження ціни на білий хліб, адже торговці не раз її підвищували у власних інтересах (див. дод. 1). Установивши певну таксу, дума захистила купівельну спроможність киян²⁶. Наприкінці кожного місяця вона схвалювала ціни на різні види хліба. Наприклад, у 1900 р. за пуд французької булки просили 2 руб. 80 коп., а за пуд житнього хліба — 90 коп.²⁷

За екстремальних умов засухи 1880 р. дума закупила 164 т борошна для випікання житнього хліба, а продавців забезпечила безплатними місцями на вулицях, площах, ринках для його збуту за вказаною управою ціною²⁸. Муніципальні хлібопекарні у 1890-х рр. були звичним явищем в Європі, особливо під час недородів. Найпоширенішими вони були в Англії, Німеччині та Італії, яка ще й експортувала зерно. Зокрема в Мессіні 6 муні-

²³ Высочайше утверждённое Городовое положение. 16 июня 1870 г. // Полное собрание законов Российской империи (далі — ПСЗ РИ). — Собрание 2-е. — СПб., 1874. — Т. 45. — Отд. первое. — № 48498. — С. 821–839.

²⁴ Дейвис Н. Европа: История / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. — К.: Основи, 2006. — С. 799.

²⁵ Протокол заседания Киевской городской думы № 23 // Известия Киевской городской думы. — К., 1880. — № 11. — С. 358–361.

²⁶ Протокол заседания Киевской городской думы № 24 // Там же. — С. 377.

²⁷ Такса на выпеченный хлеб и булки на июль месяц 1900 г. // Там же. — К., 1900. — № 7. — С. 22.

²⁸ Протокол заседания Киевской городской думы № 24 // Там же. — 1880. — № 11. — С. 378.

ципальних хлібопекарень роздавали хліб безкоштовно²⁹. Однак Київська дума через стійкі обов'язкові державні витрати не мала достатніх коштів для розширення відповідної мережі соціальних послуг³⁰.

Згідно з міськими положеннями, дума звертала увагу на безхатченків, для яких 1883 р. було відкрито будинок опіки (щорічно на нього виділялося 10–15 тис. руб.)³¹. Ситуація змінилася на краще, коли гласний думи М. Дегтярьов заповів місту нерухомості на 2,5 млн руб. у центрі Києва та 2 млн руб. грошима й цінними паперами. Більшість цих коштів спрямували на будівництво богадільні на понад 600 осіб, а на решту суми було облаштовано дитячий притулок. Тож дума витратила на опіку у середньому 230 тис. руб. щорічно (8% від бюджету)³².

Підтримуючи нижчі верстви населення, Київська дума 1886 р. виділила з міського бюджету 1,8 тис. руб. на два дитячих притулки, 5 тис. руб. — для притулку ім. імператора Олександра II, 306 руб. — притулку для малолітніх злочинців, по 600 руб. — на виплату стипендій при ремісничій школі Товариства допомоги бідним та міському благодійному товариству³³.

На початку ХХ ст. кияни дедалі більше потребували соціального захисту. 1 лютого 1909 р. в орендованому будинку на вул. Батієвій було відкрито міську безкоштовну нічліжку, де, на відміну від подібних закладів Терещенків, приймали всіх без винятку людей похилого віку, жінок із немовлятами або малими дітьми, неповнолітніх, безпритульних. Заклад мав лазню й дезінфекційну камеру, що було вже звичною практикою в муніципалітетах Західної Європи³⁴.

Соціальний захист робітників в європейських країнах був високим, муніципалітети там активно боролися з безробіттям: запроваджувалися бюро праці, організовувалися громадські роботи, працівники й ті, хто втратив роботу, страхувалися. Наприкінці ХІХ ст. у Росії 2/3 всіх фабрично-завод-

²⁹ *Тотоміанц В. О.* Самоуправление и городское хозяйство. — СПб.: Издательство “Вестник знания”, 1910. — С. 60–70.

³⁰ *Глизь Ю. І.* Фінансова діяльність Київської міської думи (1871–1914 рр.) // Український історичний журнал. — 2015. — № 4. — С. 37–59.

³¹ Речь, произнесённая городским головою в заседании думы 21 февраля 1883 г., о деятельности городского общественного управления в период времени с 1879 по 1883 годы. — К.: Тип. И. Н. Кушнерева, 1883. — С. 22.

³² *Ярон С. Г.* Киев в восьмидесятых годах. Воспоминания старожила. — К.: Тип. “Акционерного общества Пётр Барский в Киеве”, 1910. — С. 180–181.

³³ Отчёт о деятельности киевского общественного управления за 1886 год // Известия Киевской городской думы. — К., 1888. — № 7. — С. 18–21.

³⁴ Отчёт по устройству и содержанию Киевского городского бесплатного ночлежного приюта на Батыевой улице в доме № 3. С 1 февраля 1909 г. по 1 февраля 1912 г. — К.: Тип. наслед. К. Круглянского, 1912. — С. 1–6.

ських робітників зосереджувалися в містах, тож міська влада мала створювати умови роботи та проживання³⁵.

Київська дума спромоглася лише на схвалення обов'язкових правил, які вноормували наявність на заводах і фабриках умивальників та душових. 1892 р. у Лук'янівській дільниці відкрилася безплатна міська лікарня для чорноробів зі щорічним капіталом 12 тис. руб.³⁶ Заходів думи для соціального захисту “робітного люду” було недостатньо, адже на початку XX ст. в місті діяло 119 підприємств, на яких працювали 14 239 тис. осіб. У той самий час у Берліні на міських підприємствах трудилися понад 7,5 тис. робітників, котрим міська влада надавала житло, забезпечувала гідну оплату праці та навіть страхувала. У багатьох містах Німеччини ще з 1890-х рр. існувала нормативна практика, згідно з якою після десятирічної вислуги кожен працівник міських підприємств отримував статус службовця та доволі високу пенсію. А в Англії щорічно виділялося 65 тис. фунтів для одно-, дво-тижневих відпусток робітників, що було високим показником соціальної турботи³⁷.

Упорядкування міського простору починалося із заощення вулиць. Київська дума традиційно більше виділяла коштів на благоустрій центру, а окраїнам діставалися залишки, адже тут жила біднота, яка не наповнювала міський бюджет. Пріоритетне фінансування у другій половині XIX ст. благоустрою центральних частин міста та їх освітлення було нормою також і для європейських міст³⁸. Київський міський голова Густав-Адольф Іванович Ейсман, правник за фахом, указував, що не стільки з економічних, скільки з соціальних міркувань слід запровадити квартирний податок за прикладом Німеччини, аби щоразу більше киян могли брати участь в управлінні містом та відстоювати свої права. Він пов'язував благоустрій із виборчим правом, пропонуючи залучити всі верстви містян до муніципального життя (див. дод. 3)³⁹.

Забезпечення Києва найнеобхіднішим — водогоном, каналізацією, освітленими вулицями — стало необхідною умовою соціального життя. 22 травня 1871 р. почав функціонувати регулюючий підземний резервуар водогону,

³⁵ *Рисс А.* Указ. соч. — С. 95; *Велихов Л. А.* Указ. соч. — С. 84, 113–114.

³⁶ Проект устава Киевской бесплатной больницы цесаревича Николая для черно-рабочих // *Известия Киевской городской думы.* — К, 1892. — № 2. — С. 1–14.

³⁷ Державний історичний архів м. Києва (Держархів м. Києва), ф. 163, оп. 7, спр. 59, арк. 1–11; *Кулінська С. Ю.* Київ у другій половині XIX ст.: Дис. ... канд. іст. наук. — К., 1995. — С. 18; *Рисс А.* Указ. соч. — С. 80; *Дамашке А.* Указ. соч. — С. 54–60; *И. Ш.* Децентрализация населения и эволюция современных городов // *Известия Киевской городской думы.* — К., 1914. — № 10. — С. 85–86.

³⁸ *Велихов Л. А.* Указ. соч. — С. 136–138.

³⁹ Див.: Записка сенатора А. Половцова о состоянии общественного управления и хозяйства в городах Киевской губернии. — СПб., 1882. — Ч. 1. — С. 256–257.

який став третім у Російській імперії після московського (1804 р.) і одеського (1853 р.)⁴⁰. Каналізацію в місті відкрили 21 грудня 1894 р., і першими до неї підключилися мешканці Старокиївської, Палацової, Подільської, Либідської, Бульварної та Плоської дільниць. Київ став третім, після Одеси (1874 р.) і Ялти (1886 р.) містом з централізованою системою відведення нечистот⁴¹. 1 червня 1892 р. було пущено електричний трамвай, який став першим у Східній Європі⁴². Про успіхи київського управління свідчить і те, що на 1912 р. у місті було встановлено 761 електричний ліхтар. За виробництвом електроенергії на душу населення Київ випереджав Москву, Харків, Одесу⁴³.

Забезпечуючи містян комунікаціями, Київська дума нехтувала муніципалізацією підприємств загальнокорисного значення, тоді як у сусідньому Чернігові водогінна система з 1882 р. перебувала у власності міста. У Берліні ж міська влада муніципалізувала водопровідну мережу ще 1873 р.⁴⁴

Для забезпечення кращих соціальних умов дума вдалася до складання перспективних планів забудов та контролю за спорудженням будинків. Нормування житлового будівництва почалося ще 1873 р. з поділу вулиць та площ на чотири категорії. До першої відносилися ті, де зводилися кам'яні будівлі не менше двох поверхів; на вулицях другої категорії дозволялося споруджувати дерев'яні поверхи вище мурованих; до третьої — де споруджувалися дерев'яні будинки, але з мурованим фасадом; а до четвертої — повністю дерев'яні будинки⁴⁵. Цими й іншими будівельними справами на рубежі XIX–XX ст. займався спеціально створений межовий відділ управи, який спершу входив до складу будівельної комісії.

Швидка забудова Києва несла певну небезпеку для містян, адже використовувалася не завжди якісна цегла, а тому 1881 р. гласний О. Кониський порушив питання про дотримання відповідних технічних норм (були випадки, що будинки просто розвалювалися). Він пропонував думі

⁴⁰ Забудова Києва доби класичного капіталізму. — К.: Варто, 2012. — С. 263.

⁴¹ Кобзар В. В., Царик Н. Ф., Кисленко П. Л. Канализация Киева 1894–1994 гг. — К.: Киевводоканал, 1994. — С. 13–27; Держархів м. Києва, ф. 163, оп. 48, спр. 58, арк. 1–83.

⁴² Кошман Л. В. Указ. соч. — С. 89.

⁴³ Обзор деятельности Киевской городской думы за четырёхлетие 1906–1910 гг. Издание группы гласных. — К.: Тип. Л. К. Лубковского, 1910. — С. 20–21; Каневец К. Краткая историческая справка об электрическом освещении города Киева. — К., 1913. — С. 2; Держархів м. Києва, ф. 163, оп. 54, спр. 2, арк. 2–3.

⁴⁴ Рисс А. Указ. соч. — С. 62; Цибуленко Л. О. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсону у розбудові муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX — на початку XX ст. — Херсон: Айлант, 2003. — С. 62–64.

⁴⁵ Протоколы Киевской городской думы. — К., 1873. — № 21. — С. 371–380; Сборник строительных постановлений для города Киева на основании Строительного устава, обязательных постановлений городской думы, циркуляров и решений Правительствующего Сената. — К., 1913. — С. 1–9.

наглядати за виробництвом цегли на заводах Горштейна і Гребеня. На його думку, непрофесійно до своїх обов'язків ставилися й архітектори, котрі служили при управі та мали б бути відповідальнішими не лише при схваленні планів забудов, а й матеріалів. О. Кониський пропонував укласти єдині правила для архітекторів, підрядників, домовласників і господарів київських цегельних заводів, аби уникнути аварійності будинків⁴⁶. Рішуча ініціатива зустріла протидію групи гласних на чолі з міським головою Г.-А. Ейсманом. За свідченнями сучасників, він змушував містян споруджувати не дерев'яні, а цегляні будинки, адже його зять, професор гігієни університету В. Суботін, володів цегельним заводом і таким чином збагачувався⁴⁷.

Управа видавала дозволи і на будівництво промислових об'єктів у межах міста. На 1875 р. у Києві вже нараховувалося 54 фабрики та заводи. У 1878 р. їх кількість зросла до 85, у 1881 р. — 93, а 1887 р. — 157⁴⁸. Фабрикам і заводам, які забруднювали навколишнє середовище у центрі міста, управа дозволу не видавала.

Київська дума поступово брала під контроль усі міські служби, протидіючи як губернській адміністрації, так і центральній владі. У 1870-х рр. пожежна частина перебувала у складі поліції, але інструкцією 1875 р. дума повністю перебрала її під свій контроль. Із часом міська влада замінила 7 кінних возів пожежної частини на 3 автомобілі у Старокиївській дільниці, що дозволило швидко реагувати на пожежі⁴⁹. Західні муніципалітети усвідомлювали важливість пожежних команд та сприяли їх ефективній роботі. Так, у Глазго 1894 р. працювали 100 пожежників, яким місто виділяло безплатне житло. Але найголовнішим було те, що їм про пожежу сповіщав електричний дзвінок. По всьому місту розташовувалися водогінні крани й не потрібно було їздити з водовозами⁵⁰.

Медична служба на початку 1870-х рр. була малорозвинутою, а тому дума не могла ефективно реагувати на епідемії, які лютували в 1871–1873 рр. Саме це спонукало думу створити санітарний відділ управи, діяльність якого звелася до нагляду за чистотою вулиць, подвір'їв, садів, нічліжних при-

⁴⁶ Протокол заседания Киевской городской думы № 24 // Известия Киевской городской думы. — К., 1881. — № 9. — С. 484–485.

⁴⁷ Кістяківський О. Ф. Щоденник / Упор.: В. С. Шандра, М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. — Т. 2: 1879–1884. — К.: Наукова думка, 1995. — С. 280.

⁴⁸ Центральний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 442, оп. 521, спр. 215, арк. 50–51; Отчёт киевской городской исполнительной санитарной комиссии за 1887 г. // Известия Киевской городской думы. — К., 1887. — № 10. — С. 73–74.

⁴⁹ Протоколы Киевской городской думы. — К., 1875. — № 12. — С. 171–174; № 14. — С. 270; Доклад по вопросу об оборудовании Старокиевского пожарного отделения пожарным автомобилем // Известия Киевской городской думы. — К., 1913. — № 11/12. — С. 48–49.

⁵⁰ Шоу А. Указ. соч. — С. 96–97.

тулків, підприємств, громадських лазень, готелів та до перевірки стану торгівлі на ринках і у трактирах.

Найважливішими заходами для подолання епідемій було відкриття міської лікарні й санітарної станції. Оснащеність та успішна діяльність останньої здобула схвальний відгук петербурзького епідеміолога професора Д. Заболотного, вихідця з Вінниччини, який приїздив 1906 р. до Києва перевірити роботу міської санітарії. Він визнав, що нова станція була найкращою в усій Російській імперії⁵¹.

Згідно з західноєвропейськими нормами кінця XIX ст., у великих містах необхідно було мати 5 лікарняних місць на 1000 мешканців⁵². 1904 р. Київ, де на 1 місце припадало 158 містян, за цим показником поступався лише Одесі, Москві та Варшаві. Успіхи думи в долатті антисанітарії, соціальній захищеності набули розголосу. У березні 1913 р. мер Ліона запросив київського міського голову взяти участь у міжнародній виставці з питань гігієни й господарства⁵³.

Київська міська дума однією з перших в Європі запровадила нічні чергування лікарів. Це відбулося завдяки ініціативі гласного, члена управи й водночас директора Олександрівської лікарні, доктора медицини Ю. Мазона, котрий 1881 р. заснував Товариство нічних лікарських чергувань. Його успішна діяльність стала зразком для інших міст⁵⁴.

Крім того, працівники санітарного відділу регулярно перевіряли умови праці на заводах, майстернях, складах і у звітах відзначали незадовільний антисанітарний стан помешкань робітників Шулявки й Солом'янки. Приділялася увага навчальним закладам, а саме класним кімнатам. Регламентувалися перерви між сидінням за партою.

Варте уваги опікування думою бідняків, для яких облаштовувалися нічліжки. На їх фінансування дума щорічно виділяла 7 тис. руб. Уже на початку XX ст. така форма соціальної допомоги стала регулярною, населення охоче жертвувало речі й кошти. Дума, своєю чергою, публікувала прізвища тих, хто приніс бодай щось⁵⁵.

⁵¹ Обзор деятельности Киевской городской думы за четырёхлетие 1906–1910 гг. — С. 53.

⁵² Писарькова Л. Ф. Городские реформы в России и Московская дума. — М.: Новый хронограф, 2010. — С. 350.

⁵³ Собрание Киевской городской думы 19–20 марта // Известия Киевской городской думы. — К., 1913. — № 4. — С. 6.

⁵⁴ Отчёт о деятельности киевского общественного управления за 1886 год // Там же. — 1888. — № 7. — С. 22; Отчёт о деятельности Общества ночных врачебных дежурств в г. Киеве за 1910 год // Там же. — К., 1911. — № 3/4. — С. 1–4.

⁵⁵ Отчёт о деятельности городских участковых попечительств о бедных г. Киева за 1910 год. — К.: Тип. К. Ш. Круглянского, 1911. — С. 1–127.

Боротьба з антисанітарією спонукала міську владу вдаватися до масштабніших заходів. На той час був поширений домашній забій худоби, який вівся без ветеринарно-санітарної експертизи м'яса. У грудні 1888 р. запрацювали міські скотобійні по вул. Васильківській, а всі приватні закрили. Це забезпечило Київ більш якісним м'ясом. Уже 1891 р. в місті було забито 125 тис. 379 голів худоби, яку приганяли з Полтавської, Чернігівської й навіть Херсонської та Катеринославської губерній. Через це річка Либідь, в яку скидали стічні води, мала червоний від крові колір⁵⁶.

На початку XX ст. західноєвропейські муніципалітети взяли за якість молочної продукції. Це питання було включене в порядок денний чергового з'їзду з соціальної гігієни в Німеччині, на якому професор Думбар засвідчив, що з 4 млн дітей у країні 150 тис. помирають від неякісного молока. Беручи до уваги досвід муніципалітетів Європи та деяких міст Російської імперії (Санкт-Петербург, Харків, Одеса), член санітарної комісії доктор медицини Ф. Бурчак запропонував скласти обов'язкові правила для відкриття, утримання та нагляду за корівниками, а також за торгівлею молочною продукцією⁵⁷.

Розширення території Києва змусило міську владу задуматися, куди дівати тони сміття. Аби вивчити досвід інших муніципалітетів, професора О. Павловського в 1911 р. було відправлено на міжнародну гігієнічну виставку до Дрездена, а члена міської управи доктора медицини Ф. Бурчака — до Санкт-Петербурга з метою ознайомитися з роботою Василеострівської сміттєспалювальної печі. Обидва дійшли висновку, що спалювання побутових відходів, особливо з приватних садиб, — справа нагальна. Утім окрім укладання правил вивозу сміття міська влада далі не пішла, тож Київ і надалі залишався із “зараженим міазмами повітрям”⁵⁸.

Досягнення високих стандартів соціально впорядкованого життя міста включало у себе й поліпшення стану навколишнього середовища. Прикладом для наслідування наприкінці XIX ст. стала Німеччина, де було створено навіть Німецький союз громадського здоров'я⁵⁹. Київська дума намагалася

⁵⁶ *Стегней М. М.* Організація ветеринарної служби київських міських скотобоєнь (1888–1914) // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжинського. — 2010. — Т. 12, № 3 (45), ч. 5. — С. 245–247; Протокол засідання Киевской городской думы № 41 // Известия Киевской городской думы. — К., 1888. — № 11. — С. 420–421; *Дуброва С. П.* Киевские городские скотобойни // Вестник общественной ветеринарии. — К., 1911. — № 5. — С. 815–818.

⁵⁷ *Бурчак Ф. С.* О снабжении городского населения доброкачественным молоком и молочными продуктами // Известия Киевской городской думы. — К., 1912. — № 7/9. — С. 1–34.

⁵⁸ *Рабчевский В.* К вопросу о мусоросжигании в г. Киеве // Известия Киевской городской думы. — К., 1916. — № 3. — С. 49–53.

⁵⁹ *Тотоміанц В. О.* Указ. соч. — С. 35–37.

не відставати й уже у червні 1887 р. почала функціонувати комісія із закладення парків і скверів, заходами якої впродовж наступних двох років було облаштовано Бібіковський, Подільський, Ковальський бульвари, Олександрівський та Миколаївський парки, Царський сад, а також 12 скверів. У 1889 р. вона схвалила обов'язкові для киян правила, за якими в парки заборонявся вхід п'яним, робітникам зі знаряддями праці й у брудному одязі, богомольцям, вуличним торговцям, безхатченкам. Також не можна було вигулювати собак і кататися на велосипедах.

Успішною ініціативою міської влади стала заборона забудовувати історичну Володимирську гірку. Для захисту природного середовища з ініціативи гласного М. Стороженка, історика і публіциста, у 1902 р. дума заборонила також будівельну діяльність у садах та скверах. Свого часу члени садової комісії вберегли Царський сад від зведення тут поштової контори й цирку, Миколаївський парк — від спорудження окружного суду та Либідського поліцейського відділку. Натомість рекомендувалося розвивати декоративне садівництво, а вже з 1887 р. відкривалися дитячі ігрові майданчики. Власники садиб зобов'язані були висадити дерева біля свого подвір'я й облаштувати квітники, для чого рекомендувалося придбати саджанці каштанів, тополь, лип, ясенів, акацій, верб і берез. За свої заходи садову комісію було відзначено Малою золотою медаллю Російського товариства садівництва⁶⁰.

Київ активно озеленювався. На 1902 р. місто мало 155 дес. під парками, садами, скверами й бульварами. Натомість столиці провідних країн Західної Європи ще в 1890-х рр. за цим показником залишили всіх далеко позаду. Так, у Берліні зеленими насадженнями було зайнято 1852, у Лондоні — 8148, а в Парижі — 21 483 дес.⁶¹

Загальний розвиток і прагнення до кращого життя вимагали формування “культурної людини”, якій мало було простого існування, котра намагалася привнести в навколишній світ щось своє. Таким чином підносився загаль-

⁶⁰ *Осинов А.* Очерк истории древесных насаждений города Киева и деятельности городской садовой комиссии 1887–1897 гг. — К., 1897. — С. 10–19, 26–29; Протокол заседания Киевской городской думы № 16 // Известия Киевской городской думы. — К., 1887. — № 9. — С. 9–11; Свод обязательных для жителей г. Киева постановлений по городскому общественному управлению, изданных с 1871 г. по 1913 г. включительно. — К.: Гор. обществ. упр., 1914. — С. 73, 78–79; *Ромишевский С. В.* Общественные сады г. Киева за период с 1897 по 1902 год: Результат отчёта о деятельности садов комиссии Киевской городской управы. — К., 1902. — С. 7–8, 13–14, 20, 31; Протокол заседания Киевской городской думы № 3 // Известия Киевской городской думы. — К., 1880. — № 2. — С. 53; Киевские городские общественные игры // Там же. — К., 1915. — № 6. — С. 172–173.

⁶¹ *Линдеман Г.* Указ. соч. — С. 156; *Ромишевский С. В.* Указ. соч. — С. 51–52. 1 дес. = 1,0925 га.

ний рівень культури міського середовища⁶². Зокрема в Англії держава виплачувала грошові субсидії тим школам, які не брали плати за навчання, у 1880 р. початкова освіта стала обов'язковою, а вже 1891 р. — безкоштовною. В об'єднаній Німеччині закон від 1872 р. про народну школу дещо розширив викладання реальних предметів та активізував методи навчання. У Франції безкоштовну й обов'язкову освіту для всіх дітей віком від 6 до 13 років було запроваджено законами від 1881–1882 рр.⁶³

Київська дума також усвідомлювала важливість освіти, розширюючи мережу початкових, у тому числі ремісничих закладів. Окрім практичних кроків потрібно було вдосконалювати саму освітню систему. Тому гласний О. Кониський запропонував думі взяти під контроль підготовку вчителів та сформувати поглиблену програму навчання. Він звернув увагу на обмежені можливості дітей здобувати середню й вищу освіти, обстоював думку про необхідність встановлення сталої пропорції на кількість місць серед приїжджих, аби кияни мали перевагу при вступі до цих навчальних закладів. Рекомендувалося створити училищну раду з “чисельною участю в ній міських представників” (див. дод. 2)⁶⁴. Тобто міські кошти мали використовуватися на дітей-киян.

До розвитку освіти міську владу спонукали дані перепису, організованого громадянами Києва 1874 р., який показав, що більшість киян були неграмотними або напівграмотними (60%). До того ж усі школи знаходилися у центрі міста, натомість густозаселені окраїни залишалися без них⁶⁵. Освітня мережа поступово розширювалася: на 1871 р. дума опікувалася 7 приходськими училищами, а вже 1887 р. початковою освітою було охоплено 2317 учнів (на 170 тис. населення Києва). Це були дуже скромні показники, адже за підрахунками сучасників-соціологів мало б навчатися 7% від усіх мешканців — тобто майже 29 тис. дітей. Для прикладу: в Одесі міським коштом утримувалися 55, а в Миколаєві — 27 приходських училищ⁶⁶.

Дума сприяла становленню жіночої освіти, виділивши кошти на 20 стипендій найбільш бідним вихованкам міських приходських училищ у дівочих

⁶² Вебер М. Указ. соч. — С. 335–360.

⁶³ Ашлей П. Указ. соч. — С. 49, 86.

⁶⁴ Протокол заседания Киевской городской думы № 3 // Известия Киевской городской думы. — К., 1880. — № 2. — С. 53; Протокол заседания Киевской городской думы № 8 // Там же. — К., 1880. — № 5. — С. 215–219.

⁶⁵ Молчанов С. К вопросу о всеобщем обучении в городе Киеве // Киевские городские известия. — К., 1916. — № 5/6. — С. 64–67.

⁶⁶ Краткий обзор постепенного развития школьного дела в г. Киеве 1870–1908 гг. // Известия Киевской городской думы. — К., 1909. — № 4. — С. II–III.

ремісничих класах ім. А. Гогоцької⁶⁷. З ініціативи останньої 1872 р. на Подолі було відкрито філіал Фундуклеївської повної семикласної жіночої гімназії, засновано дві стипендії по 40 руб. та надано кошти для безплатного навчання 10 дівчат із найбільш нужденних родин⁶⁸.

Діяльність міської влади зумовила зростання рівня грамотності населення, яка в 1874–1897 рр. досягла 55%. Освітній рівень 1897 р. зріс у 30 містах від 40% до 50% грамотних, а у Харкові, Чернігові, Одесі, Києві, Ялті й Севастополі — понад 50%. Однак порівняння зі столицями Російської імперії (Санкт-Петербург — 70%, Москва — 80%) свідчило, що думи українських міст не мали коштів на розширення освітньої мережі⁶⁹.

З ініціативи земств 1908 р. верховна влада асигнувала міським думах майже 7 млн руб. на розвиток шкіл⁷⁰. Київська дума своєю чергою розробила власний проект, розрахований на 20 років⁷¹.

Окрім початкової, дума звертала увагу й на середню освіту, на гімназії Києва, клопочучись, наприклад, про відкриття третього та четвертого паралельних класів у 2-й чоловічій гімназії. Завдяки діяльності ремісничої комісії управи на чолі з професорами університету В. Шульгіним та В. Антоновичем, у 1874 р. було відкрито Олександрівське ремісниче училище. До його утримання активно долучилися гласні думи, як-от Є. Кобець, котрий 1893 р. заповів закладу 3 тис. руб., частина з яких пішла на стипендії ученицям ремісничих жіночих класів⁷².

Модернізація, яка охопила всі сфери міського життя, у першу чергу промисловість, спонукала думу сприяти підготовці професійних кадрів. Тому вона взяла активну участь у заснуванні Київського політехнічного інституту. У грудні 1896 р. дума постановила безкоштовно виділити міську землю під будівництво корпусів, організувала підписку на добровільні внески. У травні 1897 р. під будівництво було виділено 7 дес. 690 сажнів по

⁶⁷ Записка о состоянии киевских городских приходских училищ за 1889/1890 учебный год, читаная на акте инспектором народных училищ Д. А. Синицким // Там же. — К., 1890. — № 4. — С. 1–7.

⁶⁸ Протоколы Киевской городской думы. — К., 1872. — № 15. — С. 3, 8; Там же. — К., 1872. — № 17. — С. 5–7; Там же. — К., 1873. — № 20. — С. 358–359; Державний архів Київської області (Держархів Київської обл.), ф. 9, оп. 8, спр. 2, арк. 201–209.

⁶⁹ Петербургская городская дума, 1846–1918 гг. — СПб.: Лики России, 2005. — С. 112; *Писарькова Л. Ф.* Городские реформы в России и Московская дума. — С. 356.

⁷⁰ Об отпуске 6 млн 900 тыс. руб. на начальное образование. 3 мая 1908 г. // ПСЗ РИ. — Собр. 3-е. — СПб., 1911. — Т. 28. — Отд. первое. — № 30328. — С. 228–229; *Писарькова Л. Ф.* Московская городская дума: 1863–1917 гг. — М., 1998. — С. 360–361.

⁷¹ Журнал собраний Киевской городской думы № 11 // Известия Киевской городской думы. — 1908. — № 5. — С. 25–27.

⁷² Протокол заседания Киевской городской думы № 5 // Там же. — К., 1893. — № 2. — С. 65–66.

Кадетському шосе. Однак цього виявилось недостатньо, тому влада Києва домовилася з військовим відомством про обмін 76 дес. міських земель на належну останньому ділянку площею 38 дес. по Брест-Литовському шосе⁷³. Відкриття в 1898 р. четвертого в Російській імперії політехнічного інституту стало знаковою подією, яка навряд чи відбулася б без підтримки Київської міської думи. З її ж ініціативи за рік до корпусів інституту Товариство Київської міської залізниці проклало окрему трамвайну лінію від Бессарабської площі.

Прагнення формувати “культурну людину” спонукало гласних думи підтримувати музейні заклади. Зокрема для відкритого 1892 р. міського музею колишній голова думи В. Толлі пожертвував 28 художніх полотен, дворянин Т. Кибальчич — 326 відбитків давніх гравюр та 9 оригінальних креслень-планів, купець П. Богданов — 105 старожитностей⁷⁴.

Для поширення знань серед усіх верств населення в місті було відкрито 4 безкоштовних народних читальні (у 1890, 1901, 1903, 1905 рр.)⁷⁵, а з 1890 р. міська влада оплачувала діяльність публічної бібліотеки, яка містилася на нижньому поверсі думи⁷⁶. Основний читацький контингент склали студенти та учні — 65% відвідувачів, а решту становили робітники⁷⁷. Послугами читальні ім. О. С. Пушкіна, що розміщувалася на Лук'янівці, у 1901 р. скористалися 1398 осіб (причому 759 із них мали лише початкову освіту)⁷⁸. Діяльність подібних закладів регламентувалася виданими 1890 р. “Правилами про безплатні народні читальні”, згідно з якими фонди комплектувалися за так званими “міністерськими каталогами”, куди включалися твори лише російської літератури, а також брошури монархічного й релігійного змісту⁷⁹.

В інтересах найбільшого населення міська влада виділила для недільних читань приміщення в будівлі думи, а також винаймала залу в будинку на

⁷³ Держархів Київської обл., ф. 9, оп. 12, спр. 65, арк. 1–45; Журнал собрания Киевской городской думы № 28 // Известия Киевской городской думы. — К., 1896. — № 12. — С. 20–21; Журнал собрания Киевской городской думы № 12 // Там же. — К., 1897. — № 5. — С. 53–56.

⁷⁴ Держархів Київської обл., ф. 9, оп. 8, спр. 2, арк. 341–358; Протокол заседания Киевской городской думы № 16 // Известия Киевской городской думы. — К., 1892. — № 4. — С. 204–205.

⁷⁵ Держархів м. Києва, ф. 163, оп. 8, спр. 5, арк. 106.

⁷⁶ Устав Киевской городской публичной библиотеки. — К.: Тип. К. Н. Милевского, 1896. — С. 5.

⁷⁷ Отчёт Киевской городской бесплатной читальни за 1892–1893 гг. — К., 1902. — С. 10, 11, 14.

⁷⁸ Держархів Київської обл., ф. 2, оп. 40, спр. 92, арк. 1–29; Отчёт о состоянии и деятельности Киевской городской бесплатной народной читальни имени А. С. Пушкина за 1901 год // Известия Киевской городской думы. — 1902. — № 9. — С. 1–21.

⁷⁹ Кулінська С. Ю. Вказ. праця. — С. 141.

Подолі. При Олександрійському ремісничому училищі вона відкрила курси ремісників для тих, хто не мав змоги навчатися у цьому закладі⁸⁰.

Однак усіх цих заходів було недостатньо, адже за 1871–1914 рр. населення Києва зросло в п'ять разів, а грамотність — лише вдвічі⁸¹. Міська влада краще відреагувала на потреби міста у професійній освіті, адже купці, як гласні думи, уважали, що кваліфіковані кадри вкрай потрібні для розвитку місцевої промисловості. Це свідчило, що процеси формування культурного середовища в місті набирали ваги.

Громадське життя активізувалося з відзначенням ювілейних дат, пов'язаних із життям Т. Шевченка — 50-річчя з дня смерті (1911 р.) і 100-річчя від народження (1914 р.) поета. Київська міська дума не залишилася осторонь цих подій. 7 жовтня 1905 р. було створено підготовчий комітет у складі міського голови В. Проценка та гласних Ф. Бурчака, М. Страдомського, М. Голуб'ятникова, В. Бражникова, О. Левицького. Утім через неорганізованість (або інші, поки що нез'ясовані, обставини) лише за два роки дума змогла асигнувати на пам'ятник Кобзареві з міського бюджету 500 руб., організувала з'їзд представників інших ініціативних комітетів та запросила на засідання таких знаних українських діячів, як Б. Грінченка, В. Леонтовича, Є. Чикаленка, В. Науменка, І. Лучицького, представника родини Терещенків. Для координації дій Київської думи 1908 р. було засновано Об'єднаний комітет, діяльність якого регламентувала спеціальна інструкція⁸².

Міські органи не могли погодити й затвердити місце спорудження пам'ятника Т. Шевченкові тому, що їм перешкождали як верховна влада, так і російські чорносотенці. Однак дума відповідально ставилася до своїх обов'язків, контролюючи заходи до належного відзначення ювілею. Вона зосередила все діловодство у справі пам'ятників Олександрові II, М. Гоголеві, Т. Шевченкові, а пізніше й П. Столипіну в концесійному відділі. За даними головного діловода П. Шевченка, документів, що стосувалися відзначення ювілею українського поета, накопичилося 8,712 тис., що свідчило про велике зацікавлення київської громадськості в увічненні його пам'яті⁸³.

Київ розвивався як середовище для спільного проживання мешканців, задоволення їхніх соціальних запитів, котрі, утім, значно відставали від

⁸⁰ Отчёт о деятельности киевского общественного управления за 1886 год // Известия Киевской городской думы. — 1888. — № 7. — С. 18–21.

⁸¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Киевская губерния. Т. XVI. — СПб.: Изд-во Центрального статистического комитета МВД, 1904. — С. 1–310.

⁸² Див. докл.: Глизь Ю. І. Київська міська дума і вшанування Тараса Шевченка // Т. Г. Шевченко крізь два століття: людина, творець, символ: матеріали круглого столу, м. Київ, 11 березня 2014 р. — К.: Інститут історії України, 2014. — С. 33–38.

⁸³ Отчёт по концессионному отделу за 1912 г. // Известия Киевской городской думы. — К., 1913. — № 4. — С. 133–134.

європейських. Тим паче, що на економічний потенціал міста відчутно впливав брак прибуткових підприємств. Верховна влада заохочувала міські управління до їх муніципалізації, адже приватні концесіонери нерідко не враховували інтересів містян⁸⁴. Відчутною була потреба у заснуванні навчальних закладів для підготовки фахівців з управління містами, але таких у Росії взагалі не було. Натомість 1911 р. в Дюссельдорфі відкрилася академія комунального управління, 1914 р. в Кельні — вища муніципальна школа, а в Чикаго — муніципальна академія.

Отже Київській міській думі певною мірою вдалося модернізувати місто. Однак її заходів було недостатньо для задоволення соціальних потреб усіх верств містян, що зумовлювалося браком коштів, невмінням ефективно диверсифікувати муніципальні підприємства на користь громади. Міська реформа в Російській імперії відбувалася за відсутності соціально спрямованої законодавчої бази для діяльності самоврядних дум. У багатьох соціальних напрямках Київська міська дума орієнтувалася на досягнення західноєвропейських муніципалітетів. Однак Київ, як й інші найбільші українські міста Російської імперії, не зміг розвинути потенційні можливості в освіті, медицині, містобудуванні, забезпеченні житла для робітників та в інших сферах життєдіяльності.

ДОДАТКИ

Додаток 1

1880 р., 13 листопада. Щодо заяви гласного О. Я. Кониського з приводу запровадження контролю й такси на хліб

По прочтении означенного выше доклада двух комиссий гласный А. Я. Конисский заявил, что в газете “Киевлянин” напечатаны собранные сведения о сравнительном весе булок, продающихся в различных булочных Киева, и что, сравнивая цены по сведениям управы с ценами, существующими в лавках, оказывается, что потребители, вследствие недовеса, платят за белый хлеб на 1/3 дороже действительной его стоимости. В такой неполноте веса булок усматривается не простое нарушение каких-либо правил, а уже прямой обвес, существующий более года и терпимый лицами вследствие отсутствия всякого надзора. Если принять во внимание, что из всего населения Киева употребляет белый хлеб до 30 тыс. жителей, то булочники путём обвеса наживают в год не менее 75 тыс. руб., а потому необходимо

⁸⁴ Городовое положение 11 июня 1892 г. с относящимися к нему узаконениями, судебными и правительственными разъяснениями. Изд. шестое. Исправленное и значительно дополненное / Составитель М. И. Мыш. — СПб.: Тип. А. Бенке, 1908. — С. 72–73.

установить таксу. Он, господин Конисский, полагает, что в настоящем деле следует поручить санитарной комиссии производить возможно чаще внезапные поверки булочных и предложить комиссии по обсуждению торгово-полицейского вопроса представить свой доклад; в противном случае, при бездействии этой комиссии, лучше закрыть её совершенно.

Опубл.: Протокол № 24, 13 ноября 1880 года // Известия Киевской городской думы. — К., 1880. — № 11. — С. 377.

Додаток 2

1880 р., 10 травня. Заява гласного О. Я. Кониського міському голові Г.-А. І. Ейсману з пропозицією збільшити киянам квоти місць у гімназіях та Університеті св. Володимира

[...] 29) Слушали: 1) заявление господина гласного Конисского о нуждах городского населения в деле образования, следующего содержания: одну из первостепенно-важнейших нужд населения г. Киева составляет образование, т. е. доступность и правильная организация школы, начиная от элементарных одноклассных училищ и кончая университетом и вообще высшими образовательными учреждениями. К сожалению, существующая действительность оставляет далеко не удовлетворённою эту общественную нужду: 2) наше городское общественное управление, расходуя ежегодно более 30 000 руб. сер.[ебром] на элементарные городские школы, лишено всякой возможности принимать активное участие в педагогическом отношении и в направлении элементарного образования соответствующего прямой пользе, как вообще городского населения, так и в особенности той части его, для которой существуют элементарные школы; между тем другие города, расходующие менее нашего на элементарные школы, имеют несравненно более прав на участие в ведении и направлении элементарного образования.

2) Независимо от того материального участия, которое г. Киев принимает в содержании классических и женских гимназий и реального училища, наше городское общество, во 1-х, создало исключительно на свои средства третью классическую гимназию, во 2-х, обеспечило прочное существование Подольской женской гимназии, в 3-х, на средства почётного гражданина нашего же города П. П. Демидова князя Сан-Донато учреждено реальное училище и, в 4-х, на содержание параллельных классов при классической прогимназии город ежегодно отпускает до 5000 руб.; но несмотря на всё это городское общество в деле ведения среднего образования не имеет своего представительства; доступ нашим детям в средние учебные заведения значительно затруднён наплывом детей иногородних жителей, в особенности в заведения, учреждённые и поддерживаемые на счёт города Киева, напр., в Подольской классической гимназии; наконец, дети, окончившие реальное училище, не могут продолжать высшего образования в университете.

Следует заметить, что духовные семинарии в этом отношении несравненно счастливее.

Наметив лишь в главных чертах эту главнейшую потребность населения г. Киева, я, на основании 5 п. 2 ст. городского положения, имею честь покорнейше просить Вас доложить настоящее моё заявление городской думе на тот конец: не благоугодно ли ей будет избрать особую комиссию для исследования нужд городского населения в деле образования и затем, если дума не признает возможным сделать это теперь же, не учреждая комиссии, ходатайствовать пред правительством: а) чтобы для ведения и направления элементарных школ города Киева был образован особый училищный совет с численным участием в нём городских представителей; б) чтобы было ограничено в процентном отношении число детей иногородних жителей в существующих в г. Киеве средних учебных заведениях, так, чтобы дети коренных жителей Киева не лишались возможности поступать в эти заведения; в) чтобы в педагогические советы средних учебных заведений г. Киева были введены с правом голоса представители городского общества; г) и чтобы ученикам реальных училищ по окончании курса не воспрещалось поступать без особых экзаменов в университеты на математический и естественный факультеты.

Определили: для предварительного обсуждения вопросов, изложенных в заявлениях господина гласного Конисского и домовладельцев, назначить комиссию под председательством господина гласного Сольского, из господ гласных Ю. Д. Сидоренко, А. Я. Конисского, М. Н. Дехтерева, Н. Т. Дехтерева и членов школьной комиссии.

Опубл.: Протокол № 8, 10 мая 1880 года // Известия Киевской городской думы. — К., 1880. — № 5. — С. 215–219.

Додаток 3

1881 р.⁸⁵ Из “Записки о нуждах г. Киева” кийського міського голови Г.-А. І. Ейсмана до сенатора О. О. Половцова про необхідність запровадження квартирного податку

При преобразовании нового городского положения, прежде всего, необходимо было бы изменить самый состав избирательных собраний. Литература, обыкновенно, относится с упрёком к городскому управлению за то, что оно, находясь в руках купцов и промышленников, противодействует введению квартирного налога и допущению интеллигентного элемента к участию в городских делах. Такой упрёк едва ли можно сделать Киеву. В нашей думе вопросы о введении квартирного налога и допущении, сообразно с тем, всего интеллигентного люда к участию в выборах, возбуждены

⁸⁵ Датовано відповідно до змісту.

были в первый же год существования нового управления. Дума неоднократно входила с ходатайством о введении квартирного налога. Такое ходатайство можно оправдать многими мотивами: квартирный налог может дать гораздо более средств городу, нежели налог оценочный. В Берлине он втрое превышает сумму оценочного сбора. Квартирный налог представляется значительно более усовершенствованным, нежели налог оценочный. Единственное достоинство этого последнего заключается в лёгкости его взимания. Но если вникнуть ближе в слабые его стороны, то окажется, что едва ли можно назвать его налогом совершенным. Этому налогу подлежат в одинаковой степени имущества лиц состоятельных, и имущества бедняков. Заложён ли дом, обременён ли он долгами, или же совершенно свободен от всяких долгов, на это не обращается никакого внимания. Занят ли дом жильцами и приносит ли он доход, или же находится в простое, это также не принимается в соображение при взимании оценочного сбора; следовательно, своею неуравнительностью он, некоторым образом, приближается к подушной подати. Между тем, люди, не владеющие в городе домами, но принадлежащие, по занятиям или профессии, к числу постоянных городских жителей, пользующиеся всеми удобствами городской жизни и имеющие, быть может, гораздо более средств, нежели имеют домовладельцы, не несут никаких тягостей в пользу города и не принимают участия в городском управлении. По существу своему квартирный налог гораздо справедливее налога оценочного. Квартира, занятая жильцом, в известной мере выражает степень его состояния и таким образом налог с квартир приближается несколько к налогу подоходному. С введением же квартирного налога само собою могло бы быть устранено участие в избирательных собраниях разных лиц по платежу сбора с торговых и промысловых свидетельств. В самом деле, те купцы и промышленники, которые имеют свои дома, участвовали бы в избирательных собраниях в качестве домовладельцев; другие же — на основании квартирного платежа в пользу города. Вместе с таким преобразованием состава избирателей, необходимо было бы предпринять некоторые другие меры, и прежде всего — установление какого-нибудь ценза для избирателей. В этом отношении Западная Европа представляет нам повсеместное явление, состоящее именно в определении известного ценза, видоизменяющегося по количеству народонаселения в городах. Эта система в особенности развита в Италии и Бельгии. Исключение представляет единственно Франция, где допущен излюбленный французами Suffrage universel. Этот Suffrage имеет своим последствием владычество коноводов, в руках которых подавляющая масса невежественной и ничем имущественно не заинтересованной толпы является послушным их орудием.

Система допущения на выборах копеечных плательщиков городских налогов, в особенности за мелкие промысловые свидетельства, создаёт и у нас такое же послушное орудие.

Установление известного ценза, дающего выборное право по образцу Италии или Бельгии лишь по цензу, без сомнения, приведёт к убеждению в бессмысленности разделения избирателей на разряды. А с уничтожением разрядов уничтожилась бы и самая система бессмысленного шарокатанья жителями всего города, при выборах в гласные, разных лиц, большинству народонаселения даже не известных. С отменою разрядов лучше всего было бы ввести выборы по участкам, на которые делился бы город.

Опубл.: Записка сенатора А. Половцова о состоянии общественного управления и хозяйства в городах Киевской губернии. — СПб., 1882. — Ч. 1. — С. 256–257.

REFERENCES

1. Ashlej, P. (1910). *Mestnoe y tsentralnoe upravlenye: Sravnytelnyi obzor uchrezhdenyi Anglii, Frantsii, Prussii i Soedinennykh Shtatov* (V. F. Deriuzhynskij, Trans.). Sankt-Petersburg: Tip. O. N. Popova. [in Russian].
2. Badalova, O. S. (2010). Mykolaivska miska дума i uprava ta yii rol v sotsialno-ekonomichnomu zhytti mista v druhii polovyni XIX stolittia. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"*, 125 (112), Derzhavne upravlinnia, 58–62. [in Ukrainian].
3. Bielomesiatsev, A. B., Yerofalov, B. L., Iievleva, V. P., Kalnytskyi, M. B., Kondel-Perminova, N. M., & Sidorova, O. I., et al. (2012). *Zabudova Kyieva doby klasychnoho kapitalizmu*. Kyiv: Varto. [in Ukrainian].
4. Damashke, A. (1904). *Zadachi gorodskogo khoziaistva* (V. Ya. Kanelia, Trans.). Moscow: Izd. D. S. Gorshkova. [in Russian].
5. Davies, N. (2006). *Yevropa: Istoriia* (P. Tarashchuk, & O. Kovalenko, Trans.). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
6. Hlyz, Y. I. (2014). Kyivska miska дума i vshanuvannia Tarasa Shevchenka. In *T. H. Shevchenko kriz dva stolittia: liudyna, tvorets, symbol* (pp. 33–38). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].
7. Hlyz, Y. I. (2015). Finansova diialnist Kyivskoi miskoi dumy (1871–1914). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 37–59. [in Ukrainian].
8. Holovko, O. M. (1997). *Kharkivske miske samovriaduvannia u 1893–1917 (Extended abstract of Candidate's thesis)*. Kharkiv. [in Ukrainian].
9. Kobzar, V. V., Tsarik, N. F., & Kislenko, P. L. (1994). *Kanalizatsiia Kieva 1894–1994*. Kiiv: Kievvodokanal. [in Russian].
10. Koshman, L. V. (2008). *Gorodskaia zhyzn v Rossii XIX st.: Sotsialnye i kulturnye aspekty*. Moscow: Rossiiskaia politicheskaia entsiklopediia. [in Russian].
11. Kulinska, S. Yu. (1995). *Kyiv u druhii polovyni XIX stolittia (Candidate's thesis)*. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Lindeman, H. (1898). *Noveishie techeniia v anglyiskom gorodskom samoupravlenii* (D. Protopopov, Trans.). Sankt-Petersburg: Izd. O. N. Popovoy. [in Russian].

13. Marchenko, O. M. (1997). *Miske samovriaduvannia na Pivdni Ukrainy u druhii polovyni XIX st. (Extended abstract of Candidate's thesis)*. Odesa. [in Ukrainian].
14. Moiseieva, T. M. (2014). Sfera okhorony zdorovia ta osvity v diialnosti Odeskoi miskoi upravly (kinets XIX st.). *Intelihentsiia i vlada*, (30), 97–106. [in Ukrainian].
15. Osipov, A. (1897). *Ocherk istorii drevesnykh nasazhdenii goroda Kieva i deiatelnosti gorodskoi sadovoi komissii 1887–1897*. Kyiv. [in Russian].
16. Plaksii, T. M. (2001). *Miske samovriaduvannia Serednoi Naddnyprianshchyny v druhii polovyni XIX — na pochatku XX st. (Extended abstract of Candidate's thesis)*. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
17. Pryshchepa, O. P. (2010). *Mista Volyni u druhii polovyni XIX — na pochatku XX st.* Rivne: PP DM. [in Ukrainian].
18. Pisarkova, L. F. (1998). *Moskovskaia gorodskaia дума: 1863–1917*. Moscow: Mosgosargiv. [in Russian].
19. Pisarkova, L. F. (2010). *Gorodskie reformy v Rossii i Moskovskaia дума*. Moscow: Novyi khronograf. [in Russian].
20. Redlikh, Y. (1907). *Anglyiskoe mestnoe upravlenie. Izlozhenie vnutrennego upravleniia Anglii v ego istoricheskom razvitii i sovremennom sostoianii* (Vol. 1) (F. Iliashevich, Trans.). Sankt-Petersburg: Tip. Altshulera. [in Russian].
21. Riss, A. (1914). *Osnovy munitsipalnogo khoziaistva* (A. F. Dedusenko, Trans.). Riga: Nauka i zhizn. [in Russian].
22. Shara, L. M. (2010). *Chernihivska miska дума (70–90-i roky XIX st.)*. Chernihiv: Vydavets Lozovyi V. M. [in Ukrainian].
23. Shcherba, T. O. (2001). *Miske samoupravlinnia na Pravoberezhnii Ukraini u druhii polovyni XIX st. (Extended abstract of Candidate's thesis)*. Donetsk. [in Ukrainian].
24. Shou, A. (1899). *Gorodskoe upravlenie v Zapadnoi Evrope*. Moscow: Tip. V. Rikhtera. [in Russian].
25. Stehnei, M. M. (2010). Orhanizatsiia veterynarnoi sluzhby kyivskykh miskykh skotoboien (1888–1914). *Naukovyi visnyk Lvivskoho Natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S. Z. Gzhynskoho*, 12 (3, Ch. 5), 245–247. [in Ukrainian].
26. Stupak, F. Ya. (n. d.). S opyta deiatelnosti gorodskikh obshchestvennykh upravlenii v oblasti narodnogo obrazovaniia. Retrieved from http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13/articles/sec2/stat28.html [in Russian].
27. Totomians, V. O. (1910). *Samoupravlenie i gorodskoe khoziaistvo*. Sankt-Petersburg: Vestnik znaniia. [in Russian].
28. Tsybulenko, L. O. (2003). *Orhany samovriaduvannia Odesy, Mykolaieva, Kherzonu u rozbudovi munitsypalnoi zemelnoi ta vyrobnychoi vlasnosti v kintsi XIX — na pochatku XX st.* Kherson: Ailant. [in Ukrainian].
29. Vandervelde, E. (1904 [1903]). *Begstvo iz derevni i vozvrashchenie k poliam*. Moscow: Izd. D. S. Gorshkova. [in Russian].
30. Veber, M. (2001). *Istoriia khoziaistva. Gorod*. Moscow: Kanon-press-Ts. [in Russian].

31. Velikhov, L. A. (1996). *Osnovy gorodskogo khoziaistva*. Moscow: Nauka. [in Russian].
32. Zombart, V. (1904). *Sovremennyi kapitalizm* (Vol. 1: Genезis kapitalizma). Moscow: Tipografiia tovarishchestva I. N. Kushnerova. [in Russian].
33. Zombart, V. (1904). *Sovremennyi kapitalizm* (Vol. 2: Teoriia kapitalisticheskogo razvitiia). Moscow: Tipografiia tovarishchestva I. N. Kushnerova. [in Russian].